

Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 183

Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu

III. KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI SEMPOZYUMU

(Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına)

13 Şubat 2009 KAYSERİ

- BİLDİRİLER -

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Öğr. Gör. Dr. Abdülkadir DAĞLAR

Okt. Dr. Ahmet TANYILDIZ

KAYSERİ 2011

MESNEVÎ'YE CEVRÎ'NİN MANZUM ŞERHİ: HALL-İ TAHKİKÂT

Zehra GÜMÜŞ*

Klâsik Türk Edebiyatı metinleri arasında büyükçe yekûn tutmasına, içerisinde gramerden hadis ve âyetlere, sosyal hayata dair ipuçlarından kültür hayatının izlerine kadar çokça malzeme bulundurmasına rağmen eskilerin “şerh-i mütûn” diye adlandırdıkları şerh metinleri hâlâ neşredilen metinler arasında hak ettiği seviyeye ulaşabilmiş değildir. Tahlil, tercüme, yorum gibi pek çok kavramla birlikte anılan şerh metinlerinin ne idüğüne dair değerlendirme de tam olarak yapılabilmiş değildir. Ali Nihad Tarlan’ın¹ ardından şerhe dair ilk değerlendirmeleri yapan Tunca Kortantamer’in tanımı ile: “*Bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması.*”²dır. “İslam kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur’an’ı ve onun i’câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçlu”³ olan şerhin daha sonraları “başta edebiyat olmak üzere gerek müspet gerekse birçok bilim dalında yapılmaya başlandığını görmekteyiz.”⁴ Şerh sisteminin bu çalışmaların ardından oluşmaya başladığı bilinmektedir. “Arap edebiyatında teşekkül eden bu yöntem pek fazla değişime uğramadan Fars ve Türk edebiyatlarında da uygulanmıştır. Bu yöntem Divan Edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı metinlerinin şerhinde bazı farklılıklar gösterse de temelde aynı çizgide devam edip gelmiştir.”⁵ Bilim olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılan şerhi bahsi geçen makalelerinde Ali Nihad Tarlan objektif bir bilim dalı olarak görürken Kortantamer şerh edilecek metnin seçilmesinin bile bir

* Okt., Erciyes Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü KAYSERİ. gumuszehra@gmail.com

¹ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, “Metinler Şerhine Dair”, İstanbul 1981, s.189-202.

² Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, I. Eski Türk Edebiyatı Kollopyumu, Ankara 17-18 Ocak 1992.; Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1994, S. VIII., s. 1-10.

³ Kortantamer, *agm.*, 2. s.

⁴ Azmi Bilgin, “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*, 1. C. Kayseri 2001, 169. s.

⁵ Bilgin, *agm.*, s. 169.

tercih yani subjektiflik olduğu görüşündedir. Mine Mengi Tarlan'ın objektiflikte maksadının, şârihin metni beğenme ya da beğenmeme yönünde tavır almaması olduğunu söylemektedir.⁶ Beğeni noktasından meseleye baktığımızda karşımıza edebî tenkitle şerh arasındaki fark çıkmaktadır. Klâsik şerh metinlerinde şerh edilen esere estetik değer ya da beğeni olarak yaklaşılmadığı görülmektedir.

Metod olarak “kitap halindeki klâsik devir metin şerhlerine bakıldığında en çok filolojik yaklaşımların ağır bastığı görülür. Bu tip şerhlerde öncelikle metin verilir. Sonra kelimeler ve kavramlar çok zaman dilbilgisi ağırlıklı olarak şerhine göre uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır. Daha önce bu konuda ileri sürülmüş fikirler varsa onlar zikredilir, tercihlerde bulunulur. Telmihler dünyası açıklanır.”⁷ Klâsik devir metin şerhlerinin hepsinde asıl maksat metni bulunduğu devrin insanları için anlaşılır kılmaktır. “Tercüme şeklindeki şerhlerden, birkaç cümlelik izah içeren şerhlere ve nihâyet tek bir kelimeyi varaklar boyunca anlatan bir hayli kapsamlı şerhlere kadar, birbiriyle neredeyse hiç benzeşmeyen yüzlerce şerh eseri”⁸ nin yanında günümüzde yapılan metin şerhlerine baktığımızda “geleneğin takipçisi olanlar”ın dışında yapısalcılık, hermonitik, epistemoloji vb. modern edebiyat teorilerinden hareketle yapılan şerhlerle de karşılaşmaktayız. Yapısalcı şerh faydacılığın aksine metne metâ olarak bakıp metni kendi için şerh etmekten yanadır.

Yöntemin çeşitli olması gibi şerh edilen metinlerin seçiminde de farklılıklar görmekteyiz. Divanlar, kasideler, Esmâ-yı Hüsnâ şerhleri, Kur'an-ı Kerîm'den çeşitli sûrelerin şerhleri, kırk hadis şerhleri, Bostân ve Gülistân şerhleri, Mesnevî şerhleri, pend-nâme şerhleri, Arapça belâgat eserleri ve telhislerinir şerhleri, manzum sözlük şerhleri bir çırpıda sayılabilecek eserler arasındadır.

⁶ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine” *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ, Ankara 2000, s. 79.

⁷ Kortantamer, *agm.*, s. 3.

⁸ Atabey Kılıç, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 363-370; Atabey Kılıç, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi” Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416.

Mesele metni anlamak ve anlatmaya çalışmak olunca bunun türlü yolları karşımıza çıkmaktadır. Yakın zamana kadar bütün bilim adamlarının üzerinde ittifak ettikleri bir şerh tanımı ve tasnifi yapılamıştır. Şerh edebiyatını “‘klâsik’ ve ‘tasavvufî’ olmak üzere iki kola”⁹ ayıranların yanı sıra yöntem göz önünde bulundurulmaksızın: “‘klasik şiirimizin yaşadığı dönemde yapılan şerhler’, ‘batılılaşma hareketlerinin gerçekleştiği dönemde divan şiirine yaklaşımlar’ ve ‘son dönemdeki şerh çalışmaları’”¹⁰ olmak üzere dönem esas alınarak yapılan tasnif denemeleri maalesef malzemenin çok geniş olduğu bu sahayı toparlayacak nitelikte tasnifler değildir. Ancak son zamanlarda bu açığı gidermek için Prof. Dr. Atabey Kılıç tarafından “Dağılan İncileri Toplamak”¹¹ amacıyla şerh tasnifi denemesi ortaya konmuştur. Bu tasnifi şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Şerh metoduna göre:

- A. Geleneksel Şerh
- B. Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeyle Yakın Şerhler
- C. Modern Şerh
 - a. Bilimsel Esaslı, Teorik Zemine Dayalı Olanlar
 - b. Geleneği Bazı Eklmelerle Devam Ettirenler

2. Şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna göre:

- A. Manzum Eser Şerhleri
 - a. Manzum Sözlük Şerhleri
 - b. Dîvan Şerhleri
 - c. Pend-nâme Şerhleri
 - ç. Mesnevî Şerhleri
- B. Mensur Eser Şerhleri:
 - a. Belâgat Şerhleri
 - b. Vasiyet-nâme Şerhleri
 - c. Hukuk/Mecelle Şerhleri
 - ç. Mantık
 - d. Aruz (Kâfiye, Şâfiye)
 - e. Hadis

⁹ Ozan Yılmaz, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, İstanbul 2007, s. 271.

¹⁰ Hakan Yekbaş, “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23 Bahar 2008, s. 193.

¹¹ Kılıç, *agm.*, s. 416-432.

f. Akâid/Kelâm

g. Fıkıh

ğ. Ferâiz

3. Şerh edilen eserin diline göre:

A. Arapça Eser Şerhleri

B. Farsça Eser Şerhleri

C. Türkçe Eser Şerhleri

4. Şerh edilen eserin muhtevasına göre:

A. Edebî Şerhler

a. Mesnevî

b. Divan

c. Manzum Sözlük

ç. Kaside vb. Şiir Şerhleri

d. Zafer-nâme

e. Bostan

f. Gülistan

g. Pend-nâme

B. Dînî Eser Şerhleri

a. Âyet

b. Siyer

c. Vasiyetnâmeler

ç. Gurer

d. Dürer

e. Besmele

f. Kelime-i Tevhîd

g. Esmâü'l-Hüsnâ

ğ. Hadîs

h. Akâid/Kelâm

ı. Fıkıh

i. Ferâiz

C. Tasavvufî Şerhler

a. Şathiyeler

b. Usûli'l-Aşere

D. Diğer Bilimlerle Alâkalı Şerhler

a. Mantık

b. Belâgat

c. Aruz

d. Hukuk/Mecelle

Ayrıca yukarıda yapılan tasnifin haricinde bir de yapılan şerhin manzum ya da mensur oluşuna göre bir sınıflandırma da düşünülebilir diyen Kılıç bu eserlere örnek olarak tebliğimizin de konusu olan Cevrî İbrâhim Efendi'nin "Hall-i Tahkîkât" isimli eserini örnek olarak vermektedir. Mu'inüddin Ahmed b. Abdürrezzâk el-Bağdâdî et-Tantarânî'nin yaptığı "*El-Kasîdetü't-Tantarâniyye'nin Türkçe Manzûm Şerhi*" de manzum eserlere yapılan manzum şerhlere örnek olarak verilebilir.

Bu manzum şerhlere Mesnevî-yi Şerîf'e yapılan manzum şerhleri de ekleyebiliriz. Mesnevî-yi Şerif gelenek içerisinde defalarca şerh ve tercüme edilmiştir. Bu eserlerin büyük bir çoğunlu mensur olmakla birlikte manzum tercüme ve şerhlerine de rastlamaktayız. Bilindiği üzere eserin tamamı mensur olarak yedi defa şerh edilmiştir.¹² Eserin tamamı manzum olarak birkaç kez tercüme¹³ edilmiş olsa da şerhinden söz edemiyoruz. Mesnevî'ye yazılmış manzum şerhlerden birkaç tanesi hakkında vereceğimiz kısa bilginin ardından "Hall-i Tahkîkât" isimli esere geçeceğiz.

Hasibe Mazioğlu'nun "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri"¹⁴ isimli makalesinde belirtildiğine göre Mesnevî'ye Anadolu sahasında yazılmış ilk manzum şerh Şeyh Muinüddin bin Mustafa'nın "Ma'nevî-yi Murâdî" diye de bilinen "Ma'nevî el-Muradî el-Müntehab min el-Mesnevî"sidir. 1437 tarihinde yazılıp II. Murad'a sunulan bu eser Mesnevî'nin birinci cildinin manzum geniş şerhi olup müntehâbat değildir.

¹² Şem'î Dede (ö. 1596'dan sonra), Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631), Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671), Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), ve Abdülbaki Gölpınarlı'dır (ö. 1982). İsmail Güleç, "Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20. Asırlarda Yapılan Mesnevî Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, 24 Nisan 2006 Bildiriler, Haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz, 2007, s. 80-97.

¹³ Nazmi-i Halvetî (1724, 1. Cildin tamamını tercüme etmiş), Süleyman Nahîfî (1730), Mehmed Şâkir (1835), Feyzullah Sacit Ülkü (1. Cildi hece vezni ile tercüme etmiş), Mehmet Faruk Gürtunca (1. Cildin bir kısmını hece vezni ile tercüme etmiş), Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu (1. Cildin bir kısmı tercüme edilmiştir.)

¹⁴ Hasibe Mazioğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973 Ankara*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, s. 275-296.

Mesnevî'nin manzum şerhleri arasında 15. yy. mutasavvıf şairlerinden Aydınlı Dede Ömer Rüşenî'nin Çoban-nâme ve Ney-nâme isimli eserleri de sayılabilir. Mesnevî'nin ikinci cildindeki 97 beyitlik "Musa ile Çoban" hikâyesinin dönem Türkçesine aktarılması olan Çoban-nâme tam bir tercüme ya da şerh olarak nitelendirilememektedir. Mazioğlu eser için: "Hikâyenin genişletilmiş serbest bir anlatımıdır"¹⁵ demektedir. Ney-nâme'de ise Mesnevî'nin ilk beytinin ayrıntılı şerhinin yapılmasının ardından tasavvuf görüşü ve ney uzun uzadıya tarif ve tavsif edilmiştir.

Mesnevî için yazılmış manzum şerhlerden birisi de Cevrî İbrâhim Dede'nin "Hall-i Tahkîkât" isimli eseridir. Ebced hesabına göre "Hall-i Tahkîkât" tamlamasının karşılığı olan 1057 H / 1647 M.'de yazılmış ve devrin baş defterdârlıktan mâzûl ve 1648'de sadrazam olan Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf edilmiştir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerhinin ardından seçme kırk beyit daha şerh edilmiştir.

"İstanbul'da olan Cevrî'nin asıl adı İbrâhim'dir. H.1005 / M.1595'te doğmuştur. Hayatı hakkında en fazla bilgi Nâ'imâ Tarihi'nde bulunmaktadır. Ankaralı İsmâil Rüşûhî Dede'nin sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerindeki semâlara devam ettiği bilinen Cevrî aynı zamanda tâlik ve tâlik kırmayı gibi zamanın çok beğenilen ve aranan yazı tipini ustalıkla yazan bir hattattır. İçinde 22 Mesnevî'nin de bulunduğu birçok eseri istinsâh etmiştir. Müstâkîmzâde'nin Tuhfe-i Hattâtîn ve Melâmiyye-i Şettâriyye'sinde Melâmiyye-i Bayramiyye'den olduğunu söylediği Cevrî Çelebi'nin Mevlevî olduğu da söylenmekte ve Mevlânâ'yı öven şiirleri, İlyâs Paşa'nın Balıkesir'de inşa ettirdiği câmi ve Mevlevî-hâne'ye yazdığı kasîde, Mevlevî ulularından ve şair Yûsuf Sîne-çâk Dede'nin Cezîre-i Mesnevî adlı eserine yazdığı Aynü'l-Füyûz'u ile Hall-i Tahkîkât isimli eserleri şairin Mevlevîliğini ispata yeterli delil olarak kabul edilmektedir. Devlet memuriyeti alıp almadığı münakaşa konusu olan, fakat yazdığı kitaplardan kazandığı paralarla geçimini sağlayan Cevrî Çelebi, H.1065 / M.1654'te İstanbul'da ölmüştür. Eserleri arasında Divân, Selim-nâme, Hilye-i Çihâr Yâr-ı Güzîn, Aynü'l-Füyûz, Melhame, Nazm-ı Niyâz, Mu'ammâ Risâlesi (Na'imâ Tarihinde bahsedilse de nüshasına ulaşamamıştır.), Müfredât-ı Tıb

¹⁵ Mazioğlu, *agm.*, s. 279.

Manzûmesi (Na'imâ Tarihinde bahsedilse de nüshasına ulaşılammıştır.), ve Beyân-ı A'dâd-ı Sıfathâ-yı Nefs-i İnsânî sıralanmaktadır.”¹⁶

Toplamda 415 beyit olan eserin ilk 61 beyti Tevhid, Nâ't, Medhiye, İntihâb-ı Mesnevî, Senâ-yı âsaf-ı sahib-reşâd, ve Kabûl-i i'tizâr bölümlerine ayrılmıştır. İlk 18 beytin ardından intihâb olunan 40 beytin şerhi ile birlikte 348 beyitlik asıl eser kısmı teşkil edilmiş ve 6 beyitlik tarih kısmı ile eser sonlandırılmıştır.

Cevrî'nin *Zıkr ü tevḥîd-i Ḥudâ 'azze ve celf* ile başlayan eseri “*Na't-ı şāhen-şāh-ı şadr-ı ıṣṭifā*”nın ardından “*Medīḥ-i çār-yār-ı bâşafā*” ile devam etmektedir. “*Derbeyân-ı intihâb-ı Mesnevî*” başlığında eserin sebeb-i telifini de anlatan Cevrî şunları söyler:

Meşnevîden ders alup şubḥ u mesā
Nuṭṭ-ı Mollā rūḥuma oldu ğidā

Sā'id-i ikdāmı teşmîr eyledüm
Nüshasın beş def'a taḥrîr eyledüm

Âḥır ol deryâdan oldum behrever
Kim çıkardum bir nice şāfî güher

Ya'ni idrākümce itdüm intihâb
Şeş şuhufdan çihl beyt müsteṭâb

Oldı her bir beyt gūyā bir zebān
Eyler isti'dād-ı insānı beyān

Rabṭına itdüm kemāl-i ihtimām
Her biri beş beyt ile buldı nızām

Oldı ṭab'um çün bu kâra mühtedî
Güşuma bir özge ma'nî söyledi

¹⁶ Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981, s. 4-44.

Didi eyle şerh-i mazmûnın raqam
Evvelinden on sekiz beytiñ de hem

Can lisânından vücûda kııl hîṭâb
Beyt-i Mevlânâ aña olsun cevâb

Tâ aña dîbâce-yi zîbâ ola
Hem süḥan mümtâz u müsteşnâ ola

Fi'l-ḥakîka buldı ṭab'ũñ nuṭkı cân
Eyledüm anı bu vech üzre beyân

Oldı bu manzûme-yi 'ârif-pesend
Ṭarz-ı bîmânend ile terkîb-i bend

Bir celîlü'l-ḳadre itdüm anı 'arz
Kim şenâsı olmış ehl-i ḥâle farz

Ḳıymetin oldur bilen bu cevherüñ
Ḥâṭırı fihristidür ol defterüñ

“*Dersenâ-yı âşaf-ı şâhib-reşâd*” başlığında Sofu Mehmed Paşayı
öven şair, *Dertemennâ-yı Ḳabûl-i İ'tizâr*” başlığında ise

Gerçi küstâḥâne biḥâl ü me'âl
Manṭık-ı ma'nîden itdüm kııl ü ḳâl

N'eyleyin düşdi dile sevdâ-yı şevḳ
'Aḳlumu mest eyledi şahbâ-yı şevḳ

Yohsa bende yok o deñlü iḳtidâr
Kim olam bu nuṭkıla ma'nî-güzâr

Ḳanda ben ḳanda kelâm-ı evliyâ
Ḳandadur âlûde ḳanda aşfiyâ

Ḳanda Cevrî ḳanda nuṭk-ı Mevlevî
Ḳanda 'âmî ḳanda şerh-i Meşnevî

Gerçi bu cür'etden oldum şermsâr
Eylerem ammâ ki 'arz-ı i'tizâr

Var ümîdüm kim ide ehl-i uşûl
'Özrümi şâyeste-yi hüsni-i kabûl

Yâ İlâhî kıl beni cârî-zebân
Kim olam güyende-yi esrâr-ı cân

Ğanda Cevrî ğanda nuğk-ı Mevlevî / Ğanda 'âmî ğanda şerh-i Meşnevî şeklinde özür dilemesinin ardından ilk beyti şerh etmeye başlar. Mesnevî'nin pek çok kişi tarafından defalarca şerh edilen ilk beytini Cevrî řu şekilde şerh etmektedir:

Güş kıl ey ğâfil-i sırr-ı vaţan
Ve'y ğarîb-i şehr-i dârü'l-kayd-ten

Gör ne dir cân-ı giriftâruñ saña
Gör nice feryâd ider yâruñ saña

Ya'ni tâ oldum mekânımdan ba'îd
Miĥnetüm gitdikce oldu ber mezîd

Düşdüm a'lä-yı merâtibden cüdâ
Kendümi esfelde buldum mübtelâ

Eyledi fûrķat beni âşüfte-ĥâl
Ger iderseñ ĥasb-i ĥâlümden řu'al

***Bişnev in ney çün ĥikâyet mîkuned
Ezcüdâylĥâ şikâyet mîkuned***

Derbeyân-ı intihâb-ı Meşnevî başlığında
Oldı her bir beyt güyâ bir zebân
Eyler isti'dâd-ı insânı beyân

Rabţına itdüm kemâl-i ihtimâm
Her biri beş beyt ile buldı nizâm

(...)

Can lisânında vücûda bir hıfâb

Beyt-i Mevlânâ aña olsun cevâb

diyen şârih şerh metodunu da aslında bu bölümde dile getirmiştir. Her bir beytin “gûyâ bir zebân” yani kelime olduğunu bu yolla da insanın isti’dâdını beyan ettiğini söyleyen şârih, bunların birbirine bağlanışına “kemâl-i ihtimâm” gösterdiğini belirtir. Beş beyitlik şerhin ardından şârih bu beyitlere cevap olarak Mesnevî’den seçtiği beyti vermektedir. İkinci beytin şerhi ise şu şekildedir:

Mebde’ümden tâ beni dūr itdiler

İztırârî zâr-ı mehcûr itdiler

Tengnâ-y-ı tende oldum bîhuzûr

Kaldı ol vuşlat maķâm-ı dūr dūr

Ol zamandan tâ ki geldüm ‘âleme

Eylerem âh u fiğân u demdeme

Câygâh oldu baña dârü’l-miñen

Kıldı âvâre beni hubb-ı vañan

Güş iden nâlân olur itsem güle

Diñle hem-ñâlüm ne dir feryâd ile

Ezneyistan tâ merâ bübrîdeend***Ve’znefirem merd ü zen nâlîdeend***

Şerh metodunun daha iyi anlaşılması için ilk on sekiz beytin şerhini aşağıya alıyoruz:

Derdümi fehmi idemez âsüdegân

Bîñhaberdür şâfdan âlûdegân

Kimse bilmez kim nedür dilde ğamum

Râzumı keşf itmede yok hemdemüm

Kandadur ol ‘âlem-i vuşlat xanı

Kandadur ol bezm-i cem’iyyet xanı

Çanda sevğ itdi beni hüküm-i kaçā
Çanda kaldı âlem-i emn ü beğā

Cüş idüp şevk-ı vañanla mey gibi
Ben dağı uşşāk içinde ney gibi

***Sîne-ğ'āhem şerha şerha ezfirāk
Tā bügüyem şerh-i derd-i iştiyāk***

‘Ālem-i ervāğdan kıldum nüzül
Bir ‘aceb cem‘iyyete buldum vuşül

‘Ağl u nefis ü fikr ü hiss ü vehm ü zan
Cem‘ olup olmuşlar anda encümen

Hem-dem oldum ben de ol yārānıla
Şoğbet itdüm ‘āğıl u nādānıla

Dāğıl oldum böyle çok cem‘iyyete
İrmedüm bir zevka bir keyfiyyete

Nik ü bed her cisme itdüm ittişāl
Bir bedende olmadum āsüde-ğāl

***Men beher cem‘iyyetī nālan şudem
Cüft-i bed-ğālān u hoş-ğālān şudem***

Ey ta‘accüb eyleyen feryāduma
Sen yetişmezsin benüm imdāduma

Sende olsayduñ bu firkatden ħabir
‘Āleme virdüñ zihī bi’sel-maşir

Ben nice nālān u giryān olmayam
Tā nice ħasretle sūzān olmayam

Aşl u vaşlumdan ayırdı rûzgār
İtdi mehcūr u ğarīb dil-figār

N'ola kılsam ol tarafda güft ü gū
N'ola itsem ol maḳāmı cüst ü cū

Her kesī k'ū dūr mand ezaşl-ı ḥ'îş
Bāz cūyed rûzgār-ı vasl-ı ḥ'îş

Eyledüm her tende bir müddet qarār
Herkes oldı ḡannı üzre baña yār

Şandılar kim bildiler esrārımı
Zu'm ile fehmi itdiler esrārımı

Şormadılar aşl-ı vaşlumdan ḡaber
Görmediler nūr-ı pākümden eşer

Bilmedi kimse derūnum rāzını
Koymadılar gūşına hem sāzını

Qaldum ol ḡālile ser-gerdān olup
N'ola dirsem ney gibi nālān olup

Herkesī ezḡann-ı ḡod şud yār-ı men
Ezderūn-ı men necust esrār-ı men

Nālemi bīhūde şandı ehl-i ten
Bilmedi tendür baña beytü'l-ḡazen

Dīde-yi ḡāhirde yok nūr-ı yaḡīn
Kim dem-i nālemden ola rāz-bīn

Gūş-ı tende yok o ḡiss-i ma'nevī
Kim idem aña ḡuṡāb-ı bişnevi

Ben neyem âh-ı dil-i zârum nedür
N'eylerem bu dârda kârum nedür

Yârdur zıkr-i lisānumda benüm
Gizlidür rāzum figānumda benüm

Sırr-ı men eznāle-i men dūr nîst
Lîk çeşm ü gūşrā ān nūr nîst

Gerçi kim benden degüldür ten nihān
Ben dahı olmağdayam aydan ʿıyān

İtdüm ol deñlü bedenle ittiḥād
Kim ben oldum gūyiyā andan murād

Ten benümle buldı dünyāda vücūd
Ben anuñla olmışum şāḥib-şuhūd

Cism ile ten gerçi olduk rāzdaş
Lîk hergiz itmezüz ol sırrı fāş

Ben temāşā eylerem dā'im teni
Yok icāzet görmege bir ten beni

Ten zicān u can ziten mestūr nîst
Lîk kesrā dîd-i can destūr nîst

Gūş idüp ey şāḥib-i fehmi zekā
Nālemi ḡann eyleme bād-ı hevā

Nāle-yi dil sūzum āteşdür benüm
Oldı zîrā küllḥan-ı ten meskenüm

Tā ki oldum şemʿ-i bezm-i iştiyāk
Yağdı yandırdı beni nār-ı firāk

Yok ise sende bu âteşden kabes
Kendüñi maḥv eyle tā kim her nefes

Ney gibi feryāduñ ola âteşin
Diyeler gūş eyleyüp ehl-i yakīn

Âteşest in bang-i nāy u nîst bād
Her ki in âteş nedāred nîst bād

Çünkü cām-ı fırkati nūş eyledüm
Pes ḥum-ı şahbā gibi cūş eyledüm

Düşdi bir âteş bu ḥāletden baña
Eylerüm sūz u güdāz ile nevā

Ney gibi oldı figānum sūz-nāk
Mey gibi cūş eyledüm bīvehm ü bāk

Ārzūsı gülşen-ābād u vaşl
İtdi bülbülveş beni şūride-ḥāl

Şanma ancak bir benüm şūzān-ı ‘ışk
Cümle eşyā oldı hep cūşān-ı ‘ışk

Âteş-i ‘ışkest k’ender ney fütād
Cūş-iş-i ‘ışkest k’ender mey fütād

Ben ki oldum münkaṭı‘ ol yārdan
Çıkdı nālem perde-yi esrārdan

Cānam ammā ḥasret-i cānāndayam
Ābam ammā âteş-i sūzandayam

Bir ḥarīfüm yok ki derdüm söyleyem
Tā idem anuñ deminden def‘-i ḡam

Nefretüm var ülfet-i ezdâddan
Bir eşer yok çâreden imdâddan

Âşinâdur rāzuma çün rāz-ı ney
Âh idüp olsam n'ola dem-sāz-ı ney

Ney harîf-i her ki ezyâr-ı bürîd
Perdehâyeş perdehâ-yı mâ derîd

Derd-i hicrân ile oldum nâtüvân
Bâri olsa bir tabîb-i mihribân

İtse bîmārân-ı hicrânı taleb
Hem kı lup demsâzlık virse tarab

Şunsa kās-ı zehr-i pür-hüner(i) baña
Eylese tiryāk-ı vaşlıyla devā

Olsa qahrında berîd āsār-ı luţf
Kılsa ol yüzden baña izhâr-ı luţf

Öyle bir hāzık-tabîbüñ fi'l-meşel
Vaz 'ıdur gūyā bu beyt-i bîbedel

Hem-çü ney zehrî vü tiryākî ki dîd
Hem-çü ney dem-sāz u müştāķî ki dîd

N'ola hunbār olsa cismüm dembedem
Hem esîr-i kayd-ı ten hem 'āşıkam

Eylesem zaḥm-ı dili şerḥ ü beyân
Sözlerümden seyl-i ḥûn olur revân

'İşkıla kan ağlayan Mecnun gibi
Rāh-ı nûr u vâdi-yi pür-ḥun gibi

Her demüm 'ışk âteşine pür-şerer
Her sözüm pür-kâle-yi hûn pür-ciger

Her beyānum dāsītān-ı 'ışk u ğam
Gayrı söz bilmem ki zîrā söyleyem

Ney hadîş-i rāh-ı pür-hun mîkuned
Kışşahā-yı 'ışk-ı Mecnun mîkuned

Sırrımı fehm idemez idrāk-i ten
Diñlemez güftārumı gūş-ı beden

Söylemez aşl-ı maḳāmumdan ḥaber
Gūş iden Mecnun şanup baḳmaz geḳer

Hūş-ı candur āşinā bu sözlere
Gūş-ı dildür müşterî bu gevhere

Bende vardur 'ışkıla bir ḥoş cünûn
Kim fedādur aña zî-'aql-ı fûnûn

Ol cünundan zevḳ iden ferzānedür
'Aql aña maḥrem degül bîġānedür

Maḥrem-i in hūş cüz bîhūş nîst
Mer zebanrā müşterî cüz gūş nîst

Biz ki ten ḳaydında beste-canlaruz
Mübtelā-yı derd-i bîdermanlaruz

Geḳdi ğafletde bizim eyyāmımız
Düşdi ol eyyāma hem ālāmımız

Kim niçün itdüñ hem ol eyyāmı telef
İtmedüñ cehd eyleyüp kesb-i şeref

Gördiler yok bizde derd ü sūzlar
Yana yana gitdiler ol sūzlar

Żāyî' itdūñ çünki ol evķātı heb
Āh idüp dirseñ ne aşşı rûz u şeb

Dergam-ı mā rūzhā bîgāh şud
Rūzhā bāsūzhā hem-rāh şud

Çün bizi meşgūl idüp kayd-ı vücūd
Kıldı meftūn-ı ğam-ı būd u nebūd

Gösterüp 'ilm-i derūna iştiġāl
Olmaduk vaktinde çü nāy-ı kemāl

Ġam degūl itsün ķo ol günler güzer
O talebden var daķı bizde eşer

Olur elbette bizimle yār-ı yār
Tek muħabbet dilde vardur berķarār

Çünki sābitdür yerinde 'ışķ-ı pāk
Biz daķı virsek bunu bīvehm ü bāk

Rūzhā ger refi k'ū rev bāk nīst
Tū bemān ey an ki çün tū pāk nīst

Māhi-yi deryā-yı vahdet ya'ni cān
Gör ne söyler ehl-i cisme bīzebān

Gerçi şayd itdi beni şüst-i beden
Bendedür ammā o baķr-ı mevc-zen

Ṭoymadum ābından ol baķruñ henūz
Ġayrılar ķanup hem itdi def'-i sūz

Kim ki bu rûziden olmaz behrever
Olur anuñ her günü bir yıl kadar

Baħr-ı ʿışķa seyr olanlar ħāşılı
Olmadı rûzî-yi vaşluñ ħāşılı

Her ki cûz mâhî ziābeş sîr şud
Her ki bîrûzîst rûzeş dîr şud

Tā ki tendür bûlbûl-i cāna kafes
Böyledür güftārı anuñ her nefes

Kim baña āyînedür nûr-ı cemāl
Çeşmüme andan görindi rûy-ı ħāl

Ĥālûmi kerrāt ile itdüm beyān
Olmadılar fehme t̤alib ʿāmiyān

Metn-i ʿışķı şerĥ idüp kıldum temām
İtmezin min baʿd taṭvîl-i kelām

Oldı zîrā baña bu maʿnî ʿıyān
Bildüm ey Cevrî ki bîreybü gümān

Derneyābed ħāl-i puḥte ħiç ħam
Pes sūḥan kūtāh bāyed veʿs-selām

İntihāb olunan kırk beytin şerhinin “İftitāḥ-ı şerĥ-i ebyāt-ı güzîn” başlığı altında aynı usûlle yapılmasının ardından eser ***Derbeyān-ı nām u tārîḫ-i kitāb*** başlığıyla son bulmaktadır.

Gerçi mücmeldür bu şerĥ-i bîmişāl
Lîk metninde mufaşşaldur meʿāl

Metni bir müşkil zebandur fiʿl-meşel
İtdi şerĥüm anı icmāl üzre ħal

Ṭālibe tafşîlden irmez şafā
Naḳd-i maẓmun ḳālbine virmez ğınā

Eyler aḳvāl-i keşîre ‘aḳlı deng
Farḳ olunmaz lezzet-i şehd ü şereng

Ben dahı ol ḥālden ḳıldum ḥāzer
Eyledüm naḳl ü beyānı muḥtaşar

Buldı bu manzūme-yi ḥikmet-nizām
“**Hall-i tahkîkât**” ile tārîḥ ü nām

Eser mecmu’âlar dâhil olmak üzere kütüphanelerde bulunan onlarca yazma nüshasının dışında H. 1269/ M. 1853’te Takvimhâne-yi Âmirede yine Cevrî Efendi’ye âit olan “Aynü’l-Füyûz” isimli eserle birlikte basılmıştır. “Aynü’l-Füyûz” ise Yusuf Sîneçâk Dede’nin “Cezîre-yi Mesnevî” isimli eserinin şerhidir. Cevrî bu eseri de, Hall-i Tahkîkât’ta olduğu gibi her bir beyte beş Türkçe beyit ilavesi ile şerh etmiştir.

Bu eserlerin mensur şerhler kadar doyurucu oldukları söylenmese de şerh tasnifi meselesinde yerleri manzum eserlere yapılan manzum şerhler olarak belirlenmiştir. Ancak öncelikle bu eserlerin isimlendirilmesi ya da türü noktasında kesin bir hükmün verilmesi gerekmektedir. Bu eseri şerh olarak kabul etmek mümkün müdür? Yani bir eserin manzum olarak şerh edilmesi mümkün müdür? Zaten müellif de eserin ismini “Hall-i Tahkîkât” olarak koymuştur. Eğer bu eser şerh değil manzum tercüme olarak kabul edilirse Nahîfî’nin tercümesinin yanında bu esere; bu eseri şerh olarak kabul edersek Ankaravî’nin, Bursevî’nin eserlerine haksızlık edilmiş olmaz mı? Bu durumda şerhlerin arasına “hall” başlığını mı eklemek gerekir? Bu soruların cevaplarını ancak diğer manzum şerh metinlerinin neşrinden sonra verebileceğimiz kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

BİLGİN, Azmi (2001), “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*, C. 1, Kayseri.

GÜLEÇ, İsmail (2007), “Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20. Asırlarda Yapılan Mesnevi Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, 24 Nisan 2006 Bildiriler, Haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz.

KILIÇ, Atabey (2007), “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

KILIÇ, Atabey (2007), “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Publication.

KORTANTAMER, Tunca (1994), “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VIII.

MAZIOĞLU, Hasibe (1973), “Mesnevi'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973 Ankara*, Bildiriler, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

MENGİ, Mine (2000), “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine” *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, Ali Nihad (1981), “Metinler Şerhine Dair”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981.

YEKBAŞ, Hakan (2008), “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23.

YILMAZ, Ozan (2007), “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9.